

EEN GEHEIMZINNIG GOUDMAKER.

In een opstel over het vrij wel bekende pamflet: *Haagsche en Amisfoortse krukkendans*¹, vindt dr. R. KRUL aanleiding om tevens eenige levensbijzonderheden mede te deelen omtrent den Zwitsersch-Haagschen dokter JOHANN FRIEDRICH SWEITSER of SCHWEITZER, HELVETY of HELVETIUS, die neigingen tot het goudmaken had, en als zoodanig in de 17^e eeuw een bekende persoonlijkheid was.

De schrijver geeft, bij het behandelen van de dwaaste der capiciteiten van dezen *omnis homo*, een verhaal van een geheimzinnig bezoek, hem, HELVETIUS gebracht, door een niet minder geheimzinnig man, waarin de wonderen der goudmaakkunst worden beschreven.

De geschiedenis komt hierop neer.

Op 27 December 1666 bezoekt een vreemdeling, oogenschijnlijk een Noordhollander, den dokter, die na vele mislukte proefnemingen aan de goudmaakkunst was beginnen te twijfelen.

Daardoor zou zijn bekeering intreden.

De vreemdeling toont hem een ivoren doos met drie zware stukken steen der wijzen, ieder als een okkernoot zoo groot.

HELVETIUS houdt deze kostbaarheden een kwartier lang in de bevende hand en geeft ze oprecht-geloovig en heilbegeerig terug.

Hij bedankt voor het zien, maar zou zeer gaarne als aandenken een kruimke, zoo nietig als een corianderzaadje, aannemen.

De vreemdeling weigert, maar verzoekt gelaten te worden in een kamer, die geen vensters heeft aan de straatzijde.

Zonder de besneeuwde schoenen uit te trekken, zooals toen in ons land de gewoonte was, stapt hij binnen, ontbloot zijn borst, en ver- toont vijf stukken goud, door de kunst gemaakt, elk als een tafel- bord in omvang.

Na bewonderd te zijn bergt hij ze op de plek, waar KEESJE twee en dertig lange jaren zijn gelletje bewaarde (Camera Obscura).

¹ Zie *Haagsch Jaarboekje voor 1893*.

De vreemdeling belooft bij zijn vertrek over drie weken terug te zullen komen, wat hij ook doet. Zij maken een wandeling te zamen en HELVETIUS vleit om een brokje gelijk »de vrijer zijn vrijster”.

Eindelijk krijgt hij een korrel als een raapzaadje, maar de teleurstelling ziende, neemt de vreemdeling het terug, breekt er een stukje af, en geeft dit den zuurzienden doctor. Deze bekent vóór drie weken met den nagel een fragmentje, als een zonnestofje, er afgekrabt te hebben. Op gesmolten lood geworpen, was de massa in de lucht geslingerd.

»Gij kunt handiger stelen dan de tinctuur gebruiken; het moet, in was gehuld, er op worden gelegd. Morgen in de vroege kom ik bij u om het te laten zien”, luidt het antwoord.

Doch toen laat hij weten verhinderd te zijn, maar na den middag zou hij komen.

Het wordt half acht; HELVETIUS twijfelt; vrouwlief¹ dringt er op aan om nu reeds de proef te nemen; manlief wil tot den volgenden dag wachten.

Nog geen vreemdeling!

Het nekje draait het hoofd; een der zonen ontsteekt het vuur; papa weegt zes drachmen (bijna 23.5 gram) lood af; mama wikkelt het korreltje zorgvuldig in was, en werpt het op den juisten tijd voorzichtig in den kroes. Een kwartier later is alles het beste goud. De heele bende ijlt met den gloeienden klomp naar een goudsmid, die het toetst en — echt bevindt. Hij biedt 50 gulden per ons. Is de duivel in het spel, dan wordt het goud den volgenden dag weer lood; maar neen, het blijft onveranderd. Den Haag loopt uit om het wonder te aanschouwen. PORÆLIUS, examinerator-generaal der Nederlandsche Munt onderzoekt het met den zilversmid BRECHTEL² — en

Waar wert oprechter gout

Ter weerelt oit gevonden?

Waar dr. KRUL, die op zijn gewone leuke manier 't verhaal van HELVETIUS in Kruls-stijl heeft omgezet, spreekt van *boerenbedrog*, ga ik gaarne met hem mede, maar dat geldt de goudmakerij, en niet de geschiedenis van den geheimzinnigen goudmaker, die tot HELVETIUS kwam.

De zaak maakte daartoe te veel gerucht in Den Haag.

¹ JOHANNA PELS, dochter van JAN BAREND PELS, en MARIA SIX.

² HANS COENRAAD BRECHTEL, een beroemd Haagsch goudrijver. Zie *Cat. Voorw. Gemeente-Museum*, no. 207, bl. 69.

Zelfs een SPINOZA schreef er op 25 Maart 1667 het volgende over:¹

»Wat de zaak van HELVECIUS aangaat, ik heb daar af met den heer VOSSIUS gesproken, die — daar grootelijks mee lachte, ja, zich verwonderd toonde van dat ik hem naar zo een beuzeling vraagde. Ik ging echter — naar de silversmit, BRECHTELT genoemd, die het goud geproeft had. Maar deze, heel anders dan VOSSIUS sprekende, zeide dat het gout in 't smelten en scheiden toegenomen had en zo veel zwaarder was geworden, als het gewicht van 't zilver, dat hij tot scheiding in de smeltkroes gedaan had bedroeg: in voegen dat hij vastelijk geloofde dat dit goud, 't welk zijn zilver in goud veranderde, iets ongemeen in zich had. Hij niet alleen heeft het dus bevonden, maar ook verscheiden andere heeren die toen daar tegenwoordig waren. Ik ging daarna bij HELVECIUS zelf, die het gout en de smeltkroes, de welk van binnen noch verguld was aan mij toonde, en tot mij zeide, dat hij niet meer dan schaars de grootheid van een vierendeel van een korreltje van gerst of mosterdzaad in 't gesmolten lood had geworpen. Hij voegde er bij dat hij binnen korten tijd het verhaal van de geheele zaak zou uitgeven, en zeide voorts dat te Amsterdam een man (en hij meende dat dit dezelfde was, die bij hem geweest was) dezelfde werking had gedaan; daaraf gij (de correspondent van SPINOZA) zonder twijfel gehoord zullen hebben. Dit is 't al dat ik van deze zaak heb kunnen vernemen.»

Willen we de goudmakerij niet aannemen, en haar gelijkstellen met alle vruchteloze pogingen om het *perpetuum mobile* te vinden, toch mogen we het bestaan van den goudmaker, die plotseling aan HELVETIUS verscheen, niet in twijfel trekken.

Ik kom daartoe nog met een onwraakbaar getuigenis, zij het ook dat de lezing eenigszins verschilt, met 't verhaal dat HELVETIUS zelf gaf, in den vorm zooals dr. KRUL dit geeft.

Er is namelijk onlangs verschenen een 1ste deel van een tot dusver onuitgegeven Briefwisseling tusschen de Gebroeders VAN DER GOES (1659 — 1673). Den Haarlemschen archivaris GONNET komt daarvan de eer toe.

Welnu, in een brief van 11 Februari 1667 schrijft A. VAN DER GOES aan zijn broeder te Weenen, aldaar *volens volens* verblijfhoudende, 't volgende:

»In het huys daer den advocaet CANOEY heeft gewoont, naast

¹ Zie H. J. v. 1893, bl. 24.

EUWEN, woont tegenwoordig een doctor SWITS of HELVETIUS, een Chemicus. By hem is gecomen een Menist, die voorgaff een geelgieter te syn, doch sprack Latijn; naer dat lang van de kunst gesproocken hadden, versocht alleen in een camer te gaen en syn roxtie optreckende, liet hem sien vijf stucken gout, soo groot als een tallior, hangende aen syn hals aen zyde groene snoeren, die hy seyde van loot gemaect te hebben, en toonde hem drie stuckties gecomponeerde stoff, die de couleur hadde als swavel; daerdoor seyde hy duysent ponden en meer gout te connen maecken. Den docter, die dat niet wilde geloven seyde: soo dat waer is, soo geeft mij niet meer als om een aes off twee te doen veranderen; hy seide dat niet te connen doen, maer dat het minste dat hem geven conde, soude moeten syn om een loot off een halff wights tot gout te maken. Aenhoudende, creegh ontrent als een mosterdsaetie van die substantie 't geen hij in 't afwezen van dien man smolt en het stuckie, in geel was gedaen, liet daerin vallen, waerdoor het loot in schoonder als ducatengout is verandert; een deel sit noch in de smeltcroes en is daer selver doorgedrongen; hetgeen daer uyt gegoten is, weeght ontrent derd' halve ducaet, dat *ick*¹ door alle cunst van vuyr en sterckwater hebbe sien probeeren, en als door silver gesmolten en met scheywater gescheyden was, hadde noch 8 greyn silver in gout verandert, en is in toets, gewicht, hamerslagh en alles seer schoon, beynaer soe goet als de rosenobels, die het fijnste werden gehouden. Desen man is t' sedert niet weer te vinden geweest hoewel veel naer hem hebben gesocht, daer hy gelyck in heeft, want luyden van Staet seyden dat, soo hem hadden, vast wilden setten en sooveel doen maecken, als oordeelden van doen te hebben en daarnaer op te hangen. 't Voorname is dat hy geseyt heeft, dat die substantie te maken hem geen ricxdaelder heeft gecost, en dat het van seer slechte stoff gemaect werdt; dat geen moeyte soude doen te soecken, want dat het noeyt vinden soude. Hier ben teinde alle nieuws, waeromme, enz."

Het schijnt dat broeder VAN DER GOES niet tevreden is geweest met dat eerste bericht, en er meer van heeft willen weten. Ten minste, onder dagteekening van 7 April 1667, komt de Haagsche VAN DER GOES op de zaak terug, en schrijft in een uitvoerig *postscriptum* er nog het een en ander over.

De geheimzinnigè persoon »was gecleet als een Menist, mager,

¹ De cursiveering is van mij; dat *ick* teekent.

tamelijk lang, in het greyn, met een laeckens rocktie van bruyne couleur.”

Hij kwam den dokter spreken over chemie, »en seyde dat hy conde disteleeren in twee uyren, daer den doctor 4 à 5 daegen, als al wel stoockte werck aen hadde; seyde oock, de kunst hadt om gemeen yser met het overstrycken van een waterken soo hardt te cunnen maecken, dat daer geen vyl op en cost vatten; die cunsten wilde hy den doctor wel leeren, soo hy seyde, ende versocht den doctor alleen in een camer te spreekken.”

Nu volgt weer de geschiedenis van het openen van zijn rokje en het laten zien der vijf gouden schijven, zoo groot als een bord. Thans echter wordt bijgevoegd: »daer op geschreven stondt den datum wanneer die van loct [in goud] verandert waeren; stondt daerbij gesneen: heyligh, heyligh sij de Heer ons Godt etc.”

Wat nu verder door den Heer A VAN DER GOES aan zijn broeder wordt geschreven is vrij wel eene herhaling van wat hij in zijn eersten brief mededeelde.

Hij voegt er aan toe: »Dat alles sal in druck uytgaen; daer sal noch by comen, hoe tot Amsterdam noch veel grooter quantiteyt in gout is verandert. Hetselve sal Ue toegesonden werden, laet ondertusschen die luyden haer ovens en furnuysen wat laeten besterven, soo verquisten geen onnut gelt.”

De Haagsche VAN DER GOES, die in dit schrijven aan het twijfelen schijnt geraakt te zijn omtrent de goudmaakkunst, in 't bijzonder van HELVETIUS, en van den grooten onbekende, doelt hier op de alchemistische verhandeling van den dokter, welke in datzelfde jaar, 1667, te Amsterdam verscheen, met een breedsprakigen latijnschen titel: »Vitalus aureus” enz., waarin de geschiedenis van den geheimzinnigen goudmaker, die tot hem kwam, wordt gedaan.

VAN DER GOES, noch SPINOZA, en wie zou er aan twijfelen, hebben dus geput uit dat geschrift. Het verhaal heeft als een loopend vuurtje heel den Haag doorschreden, en, trots alles wat in de zoogenaamde goudmaakkunst in vorige eeuwen, en bij andere volken vooraf was gegaan, had een nieuwe poging om dat schijndenkebeeld waarde te geven toch nog bij tal van beschaafden en geleerden succes.

Laten wij ons daaraan echter niet te veel ergeren.

De goudmakers waren meerendeels chemisten, die bij hun blind zoeken en wanhopig pogen toch dikwerf andere zaken aan 't licht brachten, waarmede de wetenschap gediend werd.

Ellende werd door de goudmakerij verspreid; vermogens slonken weg; bittere armoede leden de voorstanders en beoefenaars; somwijlen sloeg het hun in 't hoofd, maar de lichtzijde van het aanhoudend onderzoek en het beproeven van allerlei vermengingen was deze, dat de eigenschappen van tal van lichamen beter gekend werden, en dat veel gevonden werd waarnaar niet was gezocht.

Als zoodanig verdienen HELVETIUS en zijn geheimzinnige mededeeler waardeering.

Den Haag, 10/8 '99.

A. J. S. v. R.

N A S C H R I F T.

De brief van SPINOZA, aan JARIG JELLES op 25 Maart 1667, uit Voorburg geschreven, en in 't opstel aangehaald, vonden we in hedendaagschen stijl terug in den 40^{en} brief uit de *Brieven van en aan Benedictus de Spinoza*, enz., in 1897 vertaald uitgegeven door den heer W. MEIJER.

Met dien kundigen bewerker sprekende over de gelijkkluidende brieven van VAN DER GOES, maakte hij mij opmerkzaam op een anderen alchemist (of denzelfden), van wien bij SPINOZA, op lateren datum, in die brievenreeks sprake is.

Eerst in den 70^{en} brief van 14 Nov. 1675. De vertaler zegt daarentrent in een noot: In den aanhef van dezen brief wordt gesproken van een *Processus Anonymi*. Letterlijk vertaald is dit: »de proef van een ongenoemde». Waarschijnlijk echter heeft SCHULLER (G. H. SCHULLER Med. Dr.) zich hier wederom in der haast verschreven, en bedoeld Antimonii. — In het antwoord toch van SPINOZA (72sten brief) wordt de ongenoemde, de vader of bloedverwant van SCHULLER genoemd, wat al te zonderling schijnt, als de zoon zelf er niet voor durfde uitkomen, terwijl tevens uit dat antwoord blijkt, dat het ook hier weder een poging gold om uit Antimonium goud te maken, hetgeen toenmaals het groote vraagstuk schijnt te zijn geweest. Zwavel-antimonium heet nog goudzwavel, en KERKCRING schreef er een boek over, dat in SPINOZA's bibliotheek¹ te vinden is."

In den 72sten brief (van SPINOZA aan SCHULLER) schrijft de eerste,

¹ Zie n° 11 der in 12mo's van *Inventaire des livres formant la Bibliothèque de Benedict Spinoza*, etc. etc. par A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN. La Haye—Paris 1889.

in dato 18 November 1675: »Wat eindelijk de proef van uw vader betreft, ik heb nog geen poging gedaan, mij daarvan te overtuigen; ook geloof ik niet, dat ik er spoedig toe komen zal, die proefneming te doen. Want hoe meer ik de zaak zelve overdenk, hoe meer ik overtuigd word, dat gij geen goud hebt gemaakt, maar slechts een weinig goud, dat in het antimonium was opgelost, hebt afgescheiden. Hierover echter later meer, enz.»

Het raadsel van den geheimzinnigen goudmaker is hierdoor nog wel niet opgelost, maar we moesten volledig de gegevens bij elkaar brengen.

S. v. R.
